

تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی از جهت فعال بودن یا غیر فعال بودن عواطف دینی بر اساس روش ویلیام رومی

ابوالفضل نیکونظر / دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی *

anikounazar@gmail.com

 orcid.org/0000-0003-1867-0435

دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۵ - پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۹

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی از نظر میزان درگیری فعال فراگیران با محتوای ناظر به عواطف دینی انجام شد. جامعه آماری، پنج جلد کتاب هدیه‌های آسمانی دوره ابتدای سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بود. برای دستیابی به اهداف پژوهش، از روش تحلیل محتوا تکنیک ویلیام رومی استفاده شد. ابتدا محتوای ناظر به عواطف دینی با استفاده از سیاهه تحلیل محتوای محقق ساخته مشخص شد. برای برآورد روایی ابزار گردآوری داده‌ها، از نظر چهار نفر از متخصصان علوم تربیتی استفاده شد. برای بررسی اعتبار ابزار نیز ضریب هولستی به کار گرفته شد و عدد ۰/۸۳ که نشان از اعتبار ابزار دارد، به دست آمد. پس از آن، عواطف دینی به عنوان واحد مطالعه در نظر گرفته شد. متن، تصاویر و پرسش‌ها نیز به عنوان واحد تحلیل تعیین و بر اساس مقوله‌های فعال و غیرفعال با فرمول ویلیام رومی تحلیل و ضریب درگیری آنها مشخص گردید. نتایج پژوهش نشان داد که ضریب درگیری متن کتاب ۰/۱ می‌باشد که حاکی از غیرفعال بودن آن است. همچنین پرسش‌های کتاب با ضریب درگیری ۰/۹۳ به صورت فعال طراحی شده است. بررسی تصاویر کتاب نیز ضریب درگیری ۰/۶ را نتیجه داد که بر فعال بودن آن دلالت دارد.

کلیدواژه‌ها: عواطف دینی، تحلیل محتوا، ضریب درگیری، کتاب درسی، هدیه‌های آسمانی.

انسان توانایی‌ها و استعدادهای گوناگونی دارد. این استعدادها در فرایند تعلیم و تربیت شکوفا می‌شوند و به‌فعلیت می‌رسند. در میان ساحت‌های مختلف تربیت، تربیت دینی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. شکل‌گیری هویت دینی و ارزش‌های والای انسانی، در پرتو تربیت دینی تحقق می‌یابد. قرآن کریم در آیات متعددی هدف از بعثت انبیا را تربیت دینی عنوان می‌کند. برای نمونه، در این آیه به‌صراحت به این نکته اشاره می‌فرماید: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ» (آل عمران: ۱۶۴). زمانی که درباره‌ی بزرگ‌ترین نعمت خداوند، یعنی نعمت بعثت پیامبر اسلام ﷺ سخن به‌میان آمده است، می‌فرماید: خداوند بر مؤمنان منت گذاشت (نعمت بزرگی بخشید)، هنگامی که در میان آنها پیامبری برانگیخت. سپس می‌گوید: این پیامبر قرار است سه برنامه‌ی مهم را درباره‌ی آنها اجرا کند: نخست اینکه آیات پروردگار را بر آنها بخواند و (دیگر اینکه) آنان را پاک کند و سرانجام کتاب و حکمت به آنها بیاموزد؛ هرچند پیش از آن در گمراهی آشکار بودند (مکارم شیرازی و علی‌بابی، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۳۴۶). با توجه به ضرورت تربیت دینی افراد جامعه، تلاش برای فراهم کردن مقدمات تربیت دینی یکی از وظایف مهم دولت اسلامی است. تربیت دینی در بسیاری از کشورهای جهان از جمله موضوعات درسی مدارس است (الیاس، ۱۳۹۳، ص ۱۳۹). تربیت دینی به‌معنای شکوفاسازی و به‌فعلیت رساندن جمیع استعدادها در جنبه‌های گوناگون؛ یعنی ابعاد جسمانی، عقلانی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی در مسیر حرکت به‌سوی کمال مطلوب و قرب الهی است (ضرابی، ۱۳۹۸، ص ۱۱۷). از آنجاکه انسان چندبعدی است و همه‌ی ابعاد وجودی او باهم در تعامل‌اند، برای دستیابی به اهداف تربیت دینی باید از تمام ابعاد تربیتی انسان (شناختی، عاطفی و رفتاری) بهره‌گرفت؛ یعنی به‌طور هم‌زمان، هم باید به‌متربی شناخت‌هایی داد و هم از عواطف او در تکوین این داده‌ها بهره‌گرفت و از فرایندهای رفتاری استفاده کرد (ابوطالبی، ۱۳۸۶، ص ۳۵).

بخش عمده‌ای از آسیب‌های تعلیم و تربیت به فقدان نگاه جامع و متوازن و نظام‌وار بازمی‌گردد و یک‌جانبه‌گرایی و نگرش کاریکاتوری خسارت‌های زیادی به‌بار می‌آورد. یکی از مصادیق توجه همه‌جانبه، توازن در ارائه‌ی محتوای متناسب با حیطه‌های مختلف وجودی انسان (شناختی، عاطفی و رفتاری) است. با وجود این، در نظام‌های آموزشی مختلف، از جمله در نظام آموزشی ایران، شاهد نوعی تحویل‌نگری در امر آموزش و پرورش هستیم. در نظام آموزشی ما اصالت دادن به یادگیری و رشد عقلی جریان دارد (زینلی و دیگران، ۱۳۹۶، ص ۱۲). در غرب نیز با ظهور پارادایم اثبات‌گرایی در علم، حیطه‌ی شناختی در نظام‌های آموزشی غلبه پیدا کرد (معتدنب، ۱۳۹۷، ص ۱). این در حالی است که نقش عواطف در فرایند یادگیری، در پژوهش‌های متعدد به‌اثبات رسیده است (ضرابی، ۱۳۸۸، ص ۳۶۳). تمرکز زیاد بر جنبه‌های شناختی در آموزش و پرورش ممکن است باعث مشکلاتی از جمله کاهش انگیزه و علاقه‌ی دانش‌آموزان به یادگیری، نادیده گرفتن سایر جنبه‌های یادگیری و عدم آمادگی آنها برای مواجهه با زندگی واقعی شود.

بر اساس راهنمای برنامه‌ی درسی تعلیم و تربیت دینی، اهداف درس دینی در سه حیطه‌ی شناختی، عاطفی و کنشی (رفتار و عمل) تعیین شده است؛ یعنی دانش‌آموزان باید در پایان دوره‌ی ابتدایی به شناخت‌ها، گرایش‌ها و رفتارهای معینی برسند. تعیین اهداف در این سه قلمرو به برنامه‌ریزان و معلمان کمک می‌کند که آنها صرفاً در اهداف شناختی متمرکز نشوند؛ بلکه محتوای درسی و روش‌های تدریس و نیز ارزشیابی را به‌گونه‌ای تنظیم کنند که دانش‌آموز به هر

سه هدف برسد (اعتصامی و راصد، ۱۳۹۰، ص ۶۷). همچنین در اسناد بالادستی بر چندبعدی بودن دین و لزوم توجه به بعد عاطفی دین تأکید شده است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص ۳۰۰). عواطف در دو دسته یا دو قطب مثبت و منفی دسته‌بندی می‌شوند (نودهی، ۱۳۹۵، ص ۳۳).

در پژوهش حاضر، منظور از عواطف دینی حب و بغض در راستای تقرب به خداست (خدایاری فرد و دیگران، ۱۳۹۱، ص ۶۸). عواطف دینی در دو دسته اصلی مثبت و منفی دسته‌بندی شده‌اند. عواطف مثبت در راستای پذیرش قلبی نسبت به پروردگار یکتا، انبیا، اولیا و مؤمنان در فرد دین‌دار به وجود می‌آید و عواطف منفی عبارت‌اند از: احساس دشمنی یا کراهت نسبت به کسانی که دشمن خدا، پیامبران و اولیای دین‌اند (خدایاری فرد و دیگران، ۱۳۹۱، ص ۷۷). برای هر دسته از عواطف مثبت و منفی مؤلفه‌هایی در نظر گرفته شده است. مؤلفه‌های عواطف مثبت عبارت‌اند از: محبت به خدا، محبت به انبیا، ائمه، اولیای خدا و محبت به مؤمنین؛ و مؤلفه‌های عواطف منفی عبارت‌اند از: دشمنی با دشمنان خدا و دشمنی با دشمنان انبیا، ائمه و اولیای خدا (خدایاری فرد و دیگران، ۱۳۹۱، ص ۷۳).

در سال‌های اخیر، توجه به نیازهای نو در عرصه آموزش دین، رویکردهای جدید در امر آموزش، توجه بیش‌ازپیش به جنبه‌های نگرشی آموزه‌های دینی، لزوم بهره‌گیری از روش‌های نوین در تعلیم و تربیت دینی و به‌کارگیری تربیت دینی به‌منظور شکل‌گیری رفتارهای دینی و تقویت احساس دینی از طریق شناخت دین و تفکر در آن، متخصصان تعلیم و تربیت دینی را بر آن داشته است تا با برنامه‌ریزی دقیق و مطالعه جامع در این زمینه، کار تهیه برنامه‌ای نوین برای تعلیم و تربیت دینی را بر عهده گیرند (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۷). در برنامه درسی، کتاب جایگاه ویژه‌ای دارد و عمده مطالب و مفاهیم مورد نیاز کودک در تربیت دینی به‌صورت مطالب نوشتاری و تصویری در کتاب گنجانده می‌شود و به‌تبع آن، دیگر فعالیت‌ها و کارهای معلم سمت‌وسو می‌یابد. کتاب درسی مفاهیم جزئی معین‌شده در راهنمای برنامه درسی را در قالب درس شرح و بسط می‌دهد و در شکلی آموزشی ارائه می‌کند (اعتصامی و راصد، ۱۳۹۰، ص ۹۹). بنابراین بخش عمده‌ای از هدف مورد نظر برنامه‌ریزان با تدوین کتاب‌های درسی قابل تحقق است. کتاب‌های درسی به‌خاطر اهمیت زیادی که در تعیین محتوا و خط‌مشی آموزشی دارند، کانون توجه دست‌اندرکاران آموزش و پرورش هستند. به همین منظور، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی به‌عنوان متولی سیاست‌گذاری در حوزه تألیف و تدوین کتب درسی در چند سال اخیر به ارائه و تغییر محتوای کتاب درسی «هدیه‌های آسمان» در راستای طرح تحول بنیادین آموزش و پرورش کشور پرداخته است. با توجه به اهمیت تربیت دینی در مقاطع گوناگون تحصیلی، این بخش از برنامه درسی به‌تناسب سطح سنی دانش‌آموزان و به‌منظور پاسخ‌گویی به نیازهای دینی آنها و جلب مشارکت افراد در فرایند آموزش و یادگیری تدارک دیده شده است (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۷).

کتاب‌های درسی باید منطبق با استانداردها و اهداف آموزشی باشند تا بهترین اثر را در فرایند یادگیری داشته باشند. از جمله ویژگی‌های مطلوب کتاب درسی، میزان دعوت به فعالیت و کنشگری دانش‌آموزان است که از آن به ضریب درگیری یاد می‌شود. در سند تحول بنیادین، درباره اهمیت این موضوع چنین ذکر شده است:

از آنجاکه بر مبنای فلسفه اسلامی، در شناخت، شناسنده (عالم) نقشی مؤثر دارد، لذا می‌توان گفت که عمل و فعالیت یادگیرنده در موقعیت‌های تربیتی، ضروری و بااهمیت است. به‌سخن دیگر، یادگیری عمل‌متربی است و این عمل، عملی اختیاری و آگاهانه است و قصد و جهد متربین شرط لازمی برای آن است. بر اساس این مبنای، کسب معرفت و شایستگی‌های پایه برای تعالی وجودی متربی مستلزم مواجهه فعال متربی با جهان هستی، و به‌سخن عام‌تر، با موقعیت‌های زندگی است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص ۲۷۹).

همچنین گفته شده است که جهت‌گیری ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی باید دارای این خصوصیت باشد (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰، ص ۳۰۰). علاوه بر این، یکی از اصول حاکم بر برنامه درسی تعلیم و تربیت دینی، اصالت قائل شدن به کیفیت فرایند یاددهی - یادگیری و استفاده از روش آموزش فعال است. چنان‌که در راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی پایه ششم ذکر شده است، برای نیل به زیستن دینی که هدف اصلی تربیت دینی است، لازم است دانش‌آموختگان فرایند یادگیری را به‌خوبی آموخته باشند تا در مواجهه با هر مسئله تازه‌ای، راه‌حل مناسب آن را پیدا کنند و جریان یادگیری را تداوم بخشند. بر این اساس، فقط نتیجه یادگیری مهم نیست؛ بلکه آنچه طی فرایند آموزش اتفاق می‌افتد نیز از اهمیت فراوان برخوردار است. ثمره این بحث آن است که اولاً درگیری دانش‌آموزان در جریان یادگیری موجب عمیق‌تر و پایدارتر شدن آموخته‌های آنان می‌شود؛ ثانیاً معلم را یاری می‌دهد تا برای ارزشیابی پیشرفت یادگیری آنان، هم به فرایند و هم به محصول توجه کند و به نتایج بهتری دست یابد؛ ثالثاً اینکه به‌واسطه فعالیت بیشتر در امر یادگیری، در دانش‌آموزان احساس خوب و خوشایندی ایجاد می‌کند که به‌ویژه برای درس دینی، فوق‌العاده حائز اهمیت است (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۷، ص ۳).

همچنین فعال بودن محتوای کتب درسی می‌تواند بر توانایی‌ها و تفکر دانش‌آموزان تأثیر بگذارد و روند یادگیری را بهبود بخشد. تعامل و فعالیت دانش‌آموزان با محتوای درسی می‌تواند به شکل‌دهی به تجربیاتشان کمک کند و این امکان را فراهم می‌کند تا مفاهیم را بهتر درک کنند. چنان‌که اشاره شد، بین کیفیت محتوای کتاب‌های درسی و میزان یادگیری تأثیر مستقیم وجود دارد. نقطه اتصال علایق، نیازها و توانایی‌های ذهنی فراگیران با برنامه درسی، هدف‌های برنامه درسی است (ملکی، ۱۳۸۸، ص ۳۵) و نخستین گام برای ایجاد امکان برای تحقق هدف، انتخاب محتوای آموزشی مناسب و مطلوب است (ملکی، ۱۳۸۸، ص ۴۷). از این‌رو محتوای کتاب‌ها باید مورد ارزیابی قرار گیرند و در صورت نیاز تغییر یابند. ممکن است به همین دلیل مبحث ارزشیابی و پژوهش را از مهم‌ترین مباحث قلمرو برنامه درسی عنوان کرده باشند (مهرمحمدی، ۱۳۹۰، ص ۳۴۳).

یکی از روش‌های ارزیابی محتوای کتاب‌های درسی، تحلیل محتواست. تحلیل محتوا به‌عنوان یک شیوه پژوهشی کاربردهای متعددی در حوزه‌های مختلف علوم انسانی، از جمله علوم تربیتی، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و... دارد (حسن‌مرادی، ۱۳۸۸، ص ۲۹). تحلیل محتوا یک روش علمی برای بررسی و تفسیر محتوای کتب، مقالات، رسانه‌های ارتباط جمعی و سایر منابع است. در این میان، کتاب‌های درسی به‌طور ویژه‌ای مورد علاقه پژوهشگران قرار گرفته‌اند؛ چراکه حاوی اطلاعات زیادی درباره برنامه درسی هستند (گال، بورگ و گال، ۱۳۸۶). این روش می‌تواند برای بررسی

محتوای کتاب‌های درسی از نظر اهداف آموزشی، محتوای علمی، روش‌های تدریس و سایر جنبه‌ها مورد استفاده قرار گیرند. برای بررسی میزان درگیری فراگیران با محتوای آموزشی، روش ویلیام رومی مورد استفاده قرار می‌گیرد. پژوهش حاضر با هدف ارائه پاسخی شایسته به این پرسش انجام شده است که «محتوای ناظر بر عواطف دینی کتاب درسی هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی به صورت فعال ارائه شده است یا خیر؟» بنابراین فعال بودن محتوایی که حاکی از عواطف دینی است، کانون توجه پژوهشگر بوده است.

پیشینه

در زمینه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پژوهش‌های متعددی انجام شده است که بخشی از آن به تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی اختصاص دارد. در میان این پژوهش‌ها نیز تعدادی با روش ویلیام رومی صورت پذیرفته است (ایمانی و مظفر، ۱۳۸۳). در یک پژوهش به مقایسه میزان ضریب درگیری کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار آن در مقایسه با محتوای کتاب *تعلیمات دینی* سال دوم دبستان پرداختند. نتیجه پژوهش حاکی از این بود که کتاب هدیه‌های آسمانی موجب درگیری بیشتر دانش‌آموزان با محتوا شده و کتاب *تعلیمات دینی* ضریب درگیری پایینی داشته است (افضل‌خانی و سمیعی، ۱۳۹۲).

در پژوهش تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه ششم ابتدایی (متن، پرسش‌ها و تصاویر)، از منظر فعال و غیرفعال بودن بر اساس روش ویلیام رومی در سال تحصیلی ۱۳۹۱-۱۳۹۲ به این نتیجه دست یافتند که متن کتاب هدیه‌های آسمانی متنی غیرفعال است و بیشتر به بیان حقایق و ارائه اطلاعات می‌پردازد؛ اما پرسش‌های کتاب فعال و پویا هستند و زمینه را برای یادگیری فعال فراهم می‌کنند؛ اما تصاویر کتاب نشان‌دهنده غیرفعال بودن تصاویر است. پژوهش بررسی میزان فعال و غیرفعال بودن محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی بر اساس تکنیک ویلیام رومی نشان داد که متن کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی به روش غیرفعال، اما فعالیت‌ها و تصاویر کتاب هدیه‌های آسمانی به روش فعال تدوین شده‌اند (مصلح امیردهی و احمدی جویباری، ۱۳۹۸).

یافته‌های پژوهش تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه سوم ابتدایی این نتیجه را به دست داد که متن و تصاویر کتاب هدیه‌های آسمانی پایه سوم ابتدایی سال تحصیلی ۱۳۹۵-۱۳۹۶ به روش غیرفعال و پرسش‌های کتاب به روش فعال تدوین شده‌اند (زائرپور تمبکی و زائرپور تمبکی، ۱۳۹۵). امیری (۱۳۹۸) در پژوهش خود، کتاب هدیه‌های آسمانی دوم، سوم و چهارم ابتدایی را مورد تحلیل قرار داد و به این نتیجه رسید که تصاویر و سؤالات فعال‌اند و دانش‌آموز را به خوبی درگیر می‌کنند؛ درحالی که متن کتاب غیرفعال و غیرپویاست. نتایج به دست آمده از پژوهش تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی سوم دوره ابتدایی به روش ویلیام رومی، نشان می‌دهد که متن کتاب هدیه‌های آسمانی متنی غیرفعال است؛ تصاویر این کتاب فعال‌اند و سؤالات مطرح شده در کتاب با ضریب درگیری بالا بسیار فعال‌اند (یوسفی مقدم و دیگران، ۱۳۹۴).

بر اساس پژوهش تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی چهارم مقطع ابتدایی به روش ویلیام رومی، مشخص شد که متن و تصاویر کتاب هدیه‌های آسمانی پایه چهارم ابتدایی ۱۳۹۴-۱۳۹۵ به روش غیرفعال و پرسش‌های کتاب

به‌روش فعال تدوین شده‌اند (محمدی و دیگران، ۱۳۹۵). بر اساس پژوهش مفیدیان نائینی (۱۳۹۶)، نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم نشان داد که متن کتاب در تمامی دروس پایین‌تر از ضریب درگیری بوده و غیرفعال است. تصاویر کتاب نیز در دامنه قرار دارد و فعال است. هارونی (۱۳۹۵) به این نتیجه رسیده است که متن کتاب هدیه‌های آسمانی پایه دوم و سوم غیرفعال است، اما نتایج تحلیل تصاویر و فعالیت‌ها نشان داد که تصاویر و فعالیت‌های مندرج در متن کتب از شاخص مطلوبیت نسبی برخوردارند.

تعدادی از پژوهش‌ها نیز کتاب هدیه‌های آسمانی را بر اساس برخی ابعاد یا آموزه‌های دینی مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج پژوهش تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های عاطفه دینی نشان داد که مؤلفان بیشتر بر طرح عواطف دینی مثبت، مانند محبت به خدا، اهتمام داشته‌اند. همچنین در شکل ارائه محتوا، بیشترین استفاده، از کلمات و گزاره‌های متن، و کمترین استفاده، از تصاویر صورت گرفته است (نیکونظر و دیگران، ۱۴۰۰). طبق نتایج پژوهش امینی و دیگران (۱۳۹۱)، توجه به نمادها و مؤلفه‌های مهدویت و آموزش آن در کتاب هدیه‌های آسمانی، بسیار کم است. یافته‌های پژوهش عبدالرحیمان و صمدی (۱۳۹۹) نشان داد که در این کتب به موضوع مهدویت به‌صورت مطلوب پرداخته نشده است. بر اساس یافته‌های پژوهش اسفندیاری (۱۳۹۵) بخش مهدویت کتب هدیه‌های آسمانی از لحاظ اصول طراحی پیام آموزشی در دامنه مطلوب قرار دارد.

مهربان (۱۳۹۵) در پژوهش خود به این نتیجه رسید که در هیچ بخشی از متن کتاب هدیه‌های آسمانی پایه دوم و ششم به‌صورت آشکار و مستقیم سخنی از امر به معروف و نهی از منکر به‌میان نیامده است؛ ولی به‌طور غیرمستقیم و با روندی متناسب با رشد ابعاد سنی و عقلی دانش‌آموزان، آموزه امر به معروف و نهی از منکر به‌خوبی آموزش داده می‌شود. چنان‌که مشاهده می‌شود، تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی مورد توجه پژوهشگران بوده است، اما با وجود اهمیت انکارناپذیر نقش عواطف دینی در فرایند تربیت دینی و میزان فعال بودن محتوای مربوط به عواطف دینی، به این مسئله پرداخته نشده است. بنابراین تمایز اصلی پژوهش حاضر با پژوهش‌های دیگر، تأکید و تمرکز بر میزان فعال بودن محتوای ناظر به عواطف دینی در کتاب هدیه‌های آسمانی است.

۱. روش پژوهش

برای دستیابی به اهداف پژوهش، از روش تحلیل محتوا و به‌طور مشخص از تکنیک ویلیام رومی استفاده شده است. تکنیک ویلیام رومی یکی از روش‌های رایج و کاربردی در میان روش‌های مختلف تحلیل محتواست. این روش بر اساس نظریه یادگیری فعال است و هدف آن بررسی میزان درگیر بودن دانش‌آموزان در فرایند یادگیری است. از نظر ویلیام رومی، محتوای کتاب‌های درسی باید موضوعات را به‌شیوه‌ای اکتشافی ارائه کند؛ زیرا یادگیری واقعی نتیجه فعالیت خود یادگیرنده است. اگر محتوا به‌گونه‌ای ارائه شود که انگیزه کشف را در دانش‌آموز به‌وجود آورد و او خودش به‌دنبال پاسخ دادن به سؤالاتش باشد، نتایجی که به‌دست می‌آورد، او را برای یادگیری بیشتر تقویت می‌کند. وی چنین محتوایی را (فعال) می‌نامد و در مقابل، محتوایی که صرفاً با ارائه دانش و اطلاعات، حقایق و مفاهیم را معرفی می‌کند و سپس نتایج و اصول کلی را مطرح می‌سازد، محتوای (غیرفعال) معرفی می‌کند (حسن‌مرادی، ۱۳۸۸، ص ۱۳۹).

در این تکنیک، محتوای یک کتاب درسی به سه بخش اصلی تقسیم می‌شود: بخش متن که شامل تمامی توضیحات، مثال‌ها و فعالیت‌های کتاب درسی است؛ بخش تصاویر که دربردارنده نمودارها، جداول و هر نوع شکل گرافیکی دیگری است که در کتاب درسی وجود دارد؛ بخش سؤالات نیز شامل سؤالات پایان فصل، پرسش‌های چهارگزینه‌ای و هر نوع فعالیت ارزیابی است. متن کتاب در این مقوله‌ها دسته‌بندی می‌شود: (a) بیان واقعیات و حقایق علمی به صورت جملات خبری؛ (b) نتایج اصول کلی و ارتباطات بین موضوعات و مفروضات مختلف؛ (c) تعاریف مربوط به تعریف پدیده یا مفهوم خاص؛ (d) سؤالات و جواب‌های فوری ارائه شده توسط نویسندگان؛ (e) سؤالاتی که نیاز به تجزیه و تحلیل دانش آموز از اطلاعات و مفروضات دارند؛ (f) درخواست برای تجزیه و تحلیل نتایجی که توسط دانش آموز به دست آمده است؛ (g) درخواست برای انجام آزمایش و تجزیه و تحلیل نتایج آن؛ (h) سؤالات برای جلب توجه دانش آموز که جواب آنها ارائه نشده است؛ (i) جملاتی که در هیچ‌یک از مقولات فوق نمی‌گنجد (رسولی و امیر آشنایی، ۱۳۹۰، ص ۱۶۷). مقوله‌های abcd با شیوه ارائه غیرفعال و مقوله‌های efgh ناظر به محتوایی است که دانش‌آموزان را به فعالیت و پژوهش وامی‌دارد. سؤالات آخر درس در چهار مقوله دسته‌بندی می‌شود: مقوله a سؤالاتی که جواب آنها را می‌توان در کتاب پیدا کرد؛ مقوله b سؤالاتی که به نقل تعاریف می‌پردازد؛ مقوله c سؤالاتی که برای جواب دادن به آنها فراگیر باید از آنچه در درس آموخته است، برای نتیجه‌گیری درباره مسائل جدید استفاده کند؛ مقوله d سؤالاتی که از دانش آموز می‌خواهد مسئله بخصوصی حل کند. از بین این مقوله‌ها، c و d فعال و a و b غیرفعال تلقی می‌شوند.

تصاویر و اشکال نیز در چهار مقوله abcd دسته‌بندی می‌شوند: مقوله a تصاویری است که فقط برای تشریح و بیان موضوع خاصی در کتاب آمده‌اند؛ مقوله b تصاویری است که فراگیر را به انجام آزمایش خاصی دعوت می‌کنند؛ مقوله c تصاویری است که روش جمع‌آوری وسایل لازم برای آزمایش را تشریح می‌کنند؛ مقوله d تصاویر و اشکالی است که در هیچ‌یک از مقوله‌های فوق نگنجد (رسولی و امیر آشنایی، ۱۳۹۰، ص ۱۷۰). مقوله a غیرفعال، مقوله b فعال و مقوله‌های c و d خنثی تلقی می‌شوند. بعد از این دسته‌بندی، هر بخش از محتوا بر اساس سه مقیاس ارزیابی مورد بررسی قرار می‌گیرد: مقوله‌های فعال شامل محتواهایی است که دانش‌آموزان را به فعالیت و مشارکت در فرایند یادگیری ترغیب می‌کنند. مقوله‌های غیرفعال حاکی از محتواهایی است که دانش‌آموزان را به فعالیت و مشارکت در فرایند یادگیری ترغیب نمی‌کنند و مقوله‌های خنثی به محتواهایی اطلاق می‌شود که در دو دسته یادشده قرار نمی‌گیرند.

جامعه آماری در این پژوهش، پنج جلد کتاب درسی هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی است. عواطف دینی به عنوان واحد مطالعه، و متن، تصاویر و پرسش‌ها به عنوان واحد تحلیل تعیین شده‌اند. چک‌لیست تحلیل محتوای محقق ساخته به عنوان ابزار گردآوری داده برای مشخص کردن عواطف دینی مورد استفاده قرار گرفته است. برای برآورد روایی آن، از نظر چهار نفر از متخصصان علوم تربیتی استفاده گردید. برای بررسی اعتبار نیز ضریب هولستی به کار گرفته شد و عدد ۰/۸۳ که نشان از اعتبار ابزار دارد، حاصل شده است.

۲. یافته‌های پژوهش

ابتدا تمام پنج جلد کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ از جهت میزان توجه به عواطف دینی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. هر بخش از متن، تصاویر و پرسش‌ها که به عواطف دینی اشاره داشت، مشخص شد (جدول ۱). پس از آن، میزان دعوت به پژوهش و به‌عبارت‌دیگر ضریب درگیری متن، تصاویر و پرسش‌ها محاسبه گردید.

جدول ۱. فراوانی و درصد عواطف دینی در کتاب هدیه‌های آسمانی

درصد	فراوانی	پایه ششم			پایه پنجم			پایه چهارم			پایه سوم			پایه دوم			پایه تحصیلی
		پرسش‌ها	تصاویر	متن	پرسش‌ها	تصاویر	متن	پرسش‌ها	تصاویر	متن	پرسش‌ها	تصاویر	متن	پرسش‌ها	تصاویر	متن	
۳۱/۱۷	۷۷	۱۱	۰	۹	۲	۰	۹	۶	۰	۷	۸	۰	۷	۸	۰	۱۰	محبت به خدا
۳۲/۳۸	۸۰	۷	۱	۸	۳	۰	۹	۳	۳	۸	۸	۳	۸	۱۰	۱	۸	محبت به انبیا و اولاد الهی
۱۷/۴	۴۳	۲	۰	۷	۱	۰	۲	۴	۱	۰	۰	۳	۷	۲	۵	۹	محبت به مؤمنان
۱۳/۷۶	۳۴	۷	۰	۷	۱	۱	۴	۲	۲	۲	۴	۲	۰	۱	۱	۰	بی‌زاری از دشمنان خدا
۵/۲	۱۳	۲	۰	۱	۲	۰	۵	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	بی‌زاری از دشمنان انبیا و اولاد الهی
۱۰۰	۲۴۷	۶۲			۳۹			۴۰			۵۰			۵۶			فراوانی
	۱۰۰	۲۵/۱			۱۵/۷			۱۶/۱۹			۲۰/۲			۲۲/۶			درصد

۳. بررسی متن کتاب‌ها

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل واحدهای متن در همه کتاب‌ها (جدول ۲) نشان می‌دهد که حدود ۶۳ درصد واحدهای بررسی شده در مقوله a قرار دارد. بنابراین بیش از نیمی از محتوای متن کتاب به بیان واقعیات و حقایق اختصاص داده شده است که این موارد برای درگیر کردن دانش‌آموز در فرایند یادگیری مناسب نیست. ۱۲ درصد واحدهای بررسی شده در مقوله b، که برای بیان نتایج است، قرار دارد. حدود ۱۰ درصد واحدها مربوط به تعریف پدیده یا مفهوم خاص بوده و حدود ۵ درصد نیز مربوط به سؤالات و جواب‌های فوری ارائه‌شده توسط نویسنده است که به ترتیب در مقوله c و d قرار می‌گیرند. در مجموع، ۸۹ درصد محتوای متن کتاب در این چهار مقوله قرار دارد. همان‌طور که بیان شد، بر اساس روش ویلیام رومی، این مقولات غیرفعال تلقی می‌شوند؛ از این رو تنها ۱۱ درصد متن کتاب در مورد عواطف دینی به صورت فعال طراحی شده است. طبق فرمول محاسبه ضریب درگیری، مجموع مقوله‌های فعال بر مجموع مقوله‌های غیرفعال تقسیم می‌شود. اگر ضریب درگیری عددی بین ۰٫۴ تا ۱٫۵ باشد، محتوا فعال می‌باشد؛ اگر پایین‌تر از ۰٫۴ باشد، غیرفعال، و چنانچه بالاتر از ۱٫۵ باشد، درگیری بیش از توان فراگیر است. ضریب درگیری متن کتاب هدیه‌های آسمانی برابر با ۰٫۱ می‌باشد که نشان‌دهنده غیرفعال بودن آن است.

جدول ۲. فراوانی و درصد متن کتاب هدیه‌های آسمانی

متن - مقوله	a	B	c	D	e	f	G	h	فراوانی	درصد
محبت به خدا	۱۹	۸	۶	۰	۳	۰	۰	۳	۳۹	۲۹/۷
محبت به اولیای خدا	۲۸	۲	۲	۲	۰	۳	۱	۳	۴۱	۳۱/۲
محبت به مؤمنین	۱۶	۳	۴	۲	۰	۰	۰	۰	۲۵	۱۹
دشمنی با دشمنان خدا	۱۵	۲	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۱۹	۱۴/۵
دشمنی با دشمنان اولیای خدا	۵	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۷	۵/۳
فراوانی	۸۳	۱۶	۱۳	۶	۳	۳	۱	۶	۱۳۱	۱۰۰
درصد	۶۳/۳	۱۲/۲	۹/۹	۴/۵	۲/۲	۲/۲	۰/۷	۴/۵	۱۰۰	

$$\text{ضریب درگیری} = \frac{e + f + g + h}{a + b + c + d} = \frac{3 + 3 + 1 + 6}{83 + 16 + 13 + 6} = \frac{13}{118} = 0.1$$

۴. بررسی پرسش‌های کتاب‌ها

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسش‌ها در همه کتاب‌ها (جدول ۳) نشان می‌دهد که حدود ۵۱ درصد واحدهای بررسی شده در مقوله a و b قرار دارد. از این میزان ۲۳٪ مربوط به پرسش‌هایی است که پاسخ آنها در متن آمده و ۱۸٪ در رابطه با پرسش‌هایی است که مربوط به نقل تعاریف است. ۴۸٪ واحدها نیز در مقوله c و d قرار گرفته‌اند؛ یعنی پرسش‌هایی که دانش‌آموز برای پاسخ دادن به آنها باید از آموخته‌های قبلی خود استفاده کند و پرسش‌هایی که از دانش‌آموز می‌خواهد مسئله ویژه‌ای را حل کند. با قرار دادن اطلاعات جدول ۳ در فرمول محاسبه ضریب درگیری، عدد ۰٫۹۳ به دست می‌آید. با توجه به اینکه این عدد در بازه ۰٫۴ و ۱٫۵ می‌باشد، مشخص می‌شود که پرسش‌های کتاب به صورت فعال طراحی شده‌اند.

جدول ۳ فراوانی و درصد پرسش‌های کتاب هدیه‌های آسمانی

پرسش‌ها - مقوله	A	b	c	d	فراوانی	درصد
محبت به خدا	۱۲	۳	۱۰	۷	۳۲	۳۴/۴
محبت به اولیای خدا	۱۰	۷	۹	۵	۳۱	۳۳/۳
محبت به مؤمنین	۴	۲	۲	۱	۹	۹/۷
دشمنی با دشمنان خدا	۵	۳	۴	۳	۱۵	۱۶
دشمنی با دشمنان اولیای خدا	۰	۲	۱	۳	۶	۶/۵
فراوانی	۳۱	۱۷	۲۶	۱۹	۹۳	۱۰۰
درصد	۳۳/۳	۱۸/۳	۲۸	۲۰/۴	۱۰۰	

$$\text{ضریب درگیری} = \frac{C+D}{a+b} = \frac{26+19}{31+17} = \frac{45}{48} = 0.93$$

۵. بررسی تصاویر کتاب‌ها

در جدول ۴، اطلاعات مربوط به بررسی تصاویر کتاب‌ها ارائه شده است. بر اساس این اطلاعات، ۳۴٪ تصاویر کتاب‌ها، دانش‌آموزان را به انجام کاری دعوت می‌کنند. در مقابل، ۵۲٪ تصاویر فقط برای تشریح و بیان موضوعی خاص در کتاب آمده‌اند. با تقسیم تعداد مقوله فعال بر تعداد مقوله‌های غیرفعال، ضریب درگیری تصاویر کتاب به‌دستی می‌آید. ۱۲ تصویر در مقوله a و ۸ تصویر در مقوله b قرار دارد. بنابراین ضریب درگیری برابر است با ۰.۶. این بدان معناست که آن دسته از تصاویر کتاب هدیه‌های آسمانی که عواطف دینی را نشان می‌دهند، به‌صورت فعال طراحی شده‌اند. چنان‌که بیان شد، اگر ضریب درگیری در گستره ۰.۴ تا ۱.۵ باشد، محتوا فعال تلقی می‌شود، اما نباید از این نکته غفلت شود که ضریب درگیری هرچه به دامنه پایین این گستره نزدیک‌تر باشد، میزان دعوت به فعالیت و پژوهش محتوا کمتر است. بنابراین گرچه ضریب درگیری تصاویر کتاب در بازه ۰.۴ تا ۱.۵ قرار دارد؛ اما میزان دعوت به فعالیت آن بسیار اندک است.

جدول ۴ فراوانی و درصد تصاویر کتاب هدیه‌های آسمانی

تصاویر - مقوله	a	b	c	d	فراوانی	درصد
محبت به خدا	۰	۰	۰	۰	۰	۰
محبت به اولیای خدا	۲	۵	۰	۱	۸	۳۴/۸
محبت به مؤمنین	۷	۲	۰	۰	۹	۳۹
دشمنی با دشمنان خدا	۳	۱	۰	۲	۶	۲۶
دشمنی با دشمنان اولیای خدا	۰	۰	۰	۰	۰	۰
فراوانی	۱۲	۸	۰	۳	۲۳	۱۰۰
درصد	۵۲/۲	۳۴/۸	۰	۱۳	۱۰۰	

$$\text{ضریب درگیری} = \frac{b}{a} = \frac{8}{12} = 0.6$$

در جدول ۵، ضریب درگیری هریک از متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی درج شده است.

جدول ۵ فراوانی، درصد و ضریب درگیری متن، پرسش‌ها و تصاویر

مؤلفه	فراوانی	درصد	ضریب درگیری
متن	۱۳۱	۵۳/۰۳	۰/۱
پرسش	۹۳	۳۷/۶۵	۰/۹۳
تصویر	۲۳	۹/۳۱	۰/۶

نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیتی که عواطف در تربیت دینی افراد دارد، باید آن را در کتب درسی، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع آموزشی، به‌صورت یک موضوع حیاتی مورد توجه قرار داد. فعال بودن محتوای کتاب در زمینه عواطف دینی می‌تواند به بهبود فرایند تعلیم و تربیت در این حوزه کمک کند. بر اساس نتایج پژوهش حاضر، کتاب هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی در زمینه عواطف دینی، به‌طور کلی در سطح متوسطی از فعالیت قرار دارد. متن کتاب اغلب به بیان واقعیات و حقایق محدود شده است. این رویکرد نمی‌تواند دانش‌آموزان را به‌نحو مطلوب در فرایند یادگیری درگیر کند. از باب مثال، برای مؤلفه «محبت به خدا» گزاره «خداوند مهربان‌ترین مهربانان است»، مطرح شده است. این بیان تنها یک اظهارنظر خبری است و از دانش‌آموزان خواسته نمی‌شود که به تفکر و تعمق در این مسئله بپردازند. برای افزایش سطح فعالیت در متن کتاب می‌توان از روش‌های متنوعی مانند استفاده از پرسش‌های باز، ایجاد چالش و گفت‌وگوهایی گروهی و اجرای فعالیت‌های عملی بهره برد. برای مثال، گزاره یادشده را می‌توان با ارائه یک سؤال پرسشی، مانند «چرا خداوند مهربان است؟» مطرح کرد. همچنین می‌توان فعالیت‌هایی را طرح کرد که دانش‌آموزان از طریق انجام یک فعالیت عملی نمادین، اظهار محبت خود به خداوند را نشان دهند. برخلاف متن کتاب، پرسش‌های آن در حوزه عواطف دینی به‌صورت فعالانه طراحی شده‌اند. این نکته نمایانگر آن است که پرسش‌های مطرح‌شده در کتاب به‌اندازه کافی دانش‌آموزان را به تفکر و پاسخگویی فعال و بهره‌گیری از آموخته‌های قبلی خود ترغیب می‌کنند. تصاویر موجود در کتاب نیز تا حدی در دعوت به فعالیت از دانش‌آموزان تأثیر دارند. برای بهبود سطح فعالیت محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی در زمینه عواطف دینی پیشنهاد می‌شود متن کتاب به‌گونه‌ای تنظیم شود که دانش‌آموزان را به تفکر و تأمل درباره عواطف دینی و انجام فعالیت‌های مرتبط با آن ترغیب کند.

منابع

- ابوطالبی، مهدی (۱۳۸۶). *تربیت دینی از دیدگاه امام علی*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- اسفندیاری، سمانه (۱۳۹۵). *تحلیل محتوای بخش مهدویت کتب هدیه‌های آسمانی مقطع ابتدایی از لحاظ اصول طراحی پیام آموزشی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبائی. تهران.
- اعتصامی، محمدمهدی و راصد، سعید (۱۳۹۰). *مبانی و روش تدریس تعلیم و تربیت دینی در دوره ابتدایی*. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- افضل‌خانی، مریم و سمیعی، اعظم (۱۳۹۲). *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه ششم ابتدایی از منظر فعال و غیرفعال بودن بر اساس روش ویلیام رومی در سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱*. *پژوهش‌های برنامه‌دستی*، ۶ (۳)، ص ۱۱۹-۱۳۶.
- الیاس، جان (۱۳۹۳). *فلسفه تعلیم و تربیت قدیم و معاصر*. ترجمه عبدالرضا ضرابی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- امیری، فاطمه (۱۳۹۸). *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی دوم، سوم و چهارم ابتدایی بر اساس مفهوم تربیت دینی، میزان درگیر بودن دانش‌آموزان و خوانایی*. *دستاورد‌های نوین در مطالعات علوم انسانی*، ۱۴ (۲)، ص ۱۲۴-۱۳۶.
- امینی، محمد؛ ماشاء‌اللهی‌نژاد، زهرا و علیزاده زارعی، مرضیه (۱۳۹۱). *تحلیل محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمانی و فارسی مقطع ابتدایی از نظر توجه به مهدویت، اسلام و روان‌شناسی*، ۶ (۱۰)، ص ۷-۲۶.
- ایمانی، محسن و مظفر، محمد (۱۳۸۳). *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی و کتاب کار در مقایسه با محتوای کتاب تعلیمات دینی سال دوم دبستان*. *نوآوری‌های آموزشی*، ۷ (۳)، ص ۱۱۵-۱۴۲.
- حسن‌مرادی، نرگس (۱۳۸۸). *تحلیل محتوای کتاب درسی*. تهران: آبیژ.
- خدایاری‌فرد، محمد؛ فقیهی، علی‌نقی؛ غباری بناب، باقر؛ شکوهی یکتا، محسن و رحیمی‌نژاد، عباس (۱۳۹۱). *مبانی نظری و روش‌شناسی مقیاس‌های دین‌داری*. تهران: آوای نور.
- رسولی، مهستی و امیرآشنایی، زهرا (۱۳۹۰). *تحلیل محتوا با رویکرد کتب درسی*. تهران: جامعه‌شناسان.
- زائرپور تمبکی، سمیه و زائرپور تمبکی، طاهره (۱۳۹۵). *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه سوم ابتدایی*. *مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ۱۴ (۲)، ص ۱۵۱-۱۶۰.
- زینلی، فاطمه؛ شهریار بیسیانی، شهناز؛ نجفی، محمد و بختیار نصرآبادی، حسنعلی (۱۳۹۶). *بررسی مفهوم، اصول و روش‌های تربیت عاطفی از دیدگاه علامه طباطبائی*. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۳۵ (۲۵)، ص ۱۱-۴۳.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۷). *راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی تعلیم و تربیت دینی ششم دبستان*. تهران: افست.
- شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۰). *مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: (بی‌نا).
- ضرابی، عبدالرضا (۱۳۸۸). *مجموعه مقالات تربیتی، تربیت دینی، اخلاقی و عاطفی*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- _____ (۱۳۹۸). *جامعه‌شناسی تربیت دینی*. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- عبدالرحیمیان، شهرزاد و صمدی، افسانه (۱۳۹۹). *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه ششم ابتدایی از منظر توجه به مسئله مهدویت*. *پیشرفت‌های نوین در روان‌شناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش*، ۳ (۲۲)، ص ۳۴-۳۰.
- گال، مردیت؛ بورگ، والتر و گال، جوئیس (۱۳۸۶). *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*. ترجمه احمدرضا نصر، حمیدرضا عریضی، محمود ابوالقاسمی، محمدجعفر پاک‌سرشت، علیرضا کیامنش، خسرو باقری و زهره خسروی. تهران: سمت.

تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی از جهت فعال بودن یا ... ♦ ۷۱

محمدی، مصطفی؛ سالاری، علی و سالاری، نرجس (۱۳۹۵). تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی چهارم مقطع ابتدایی به روش ویلیام رومی. مقاله ارائه‌شده در اولین کنفرانس بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم تربیتی، مدیریت و روان‌شناسی.

مصلح امیردهی، هادی و احمدی جویباری، مریم (۱۳۹۸). بررسی میزان فعال و غیرفعال بودن محتوای کتاب هدیه آسمانی پایه پنجم ابتدایی بر اساس تکنیک ویلیام رومی. *پویش در آموزش علوم انسانی*، ۱۷ (۵)، ص ۲۸-۳۹.

معمتمدنسب، فریده (۱۳۹۷). تأثیر آموزش فلسفه برای کودکان بر سطوح حیطة عاطفی دانش‌آموزان دوره ابتدایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه یاسوج.

مفیدیان نائینی، بتول (۱۳۹۶). تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی بر اساس الگوی ویلیام رومی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردکان.

مکارم شیرازی، ناصر و علی‌بابایی، احمد (۱۳۸۲). برگزیده تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الإسلامیه.

ملکی، حسن (۱۳۸۸). برنامه درسی (راهنمای عمل). تهران: مدرسه.

مهربان، زهرا (۱۳۹۵). تحلیل کیفی محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی از منظر امر به معروف و نهی از منکر. نوآوری‌های آموزشی، ۵۷ (۱۵)، ص ۲۳-۴۶.

مهرمحمدی، محمود (۱۳۹۰). برنامه درسی: نظرها و رویکردها و چشم‌اندازها. مشهد: به‌نشر.

نودهی، سوسن (۱۳۹۵). پیش‌بینی عواطف مثبت و منفی بر اساس کنجکاوی و پنج عامل شخصیتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه الزهراء (ع). تهران.

نیکونظر، ابوالفضل؛ کریم‌زاده، صادق و نجفی، حسن (۱۴۰۰). تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های عاطفه دینی. معرفت، ۲۸۵ (۳۰)، ص ۲۹-۴۰.

هارونی، کامران (۱۳۹۵). بررسی محتوای کتب درسی هدیه‌های آسمانی دوره اول ابتدایی بر اساس تکنیک ویلیام رومی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت. دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.

یوسفی مقدم، مینا؛ عبدالرحیمی، سارا؛ نقوی‌زاده، نداسادات و اکبرنژاد هنزایی، محمد (۱۳۹۴). تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی سوم دوره ابتدایی به روش ویلیام رومی. مقاله ارائه‌شده در اولین کنفرانس علمی- پژوهشی راهکارهای توسعه و ترویج آموزش علوم در ایران.